

TEOLOGIE TĚLA

**Katecheze Jana Pavla II.
o lidské lásce podle Božího plánu**

Charakter papeže se obvykle projevuje již v jeho první encyklice. Jan Pavel II. jí dal titul Vykupitel člověka. Světový tisk tehdy poznal, že nový papež bude považovat za svou povinnost hájit lidská práva. Ukázalo se, že se tato předpověď vyplnila, ovšem ne zcela tak, jak se předvíдалo, a dokonce ani ne tak, jak Jana Pavla II. dodnes charakterizují. Nedorozumění spočívá ve dvou výrazech, které se zdají být totožné: lidská práva a práva člověka. První výraz je všeobecný, vyjadřuje to, co musí platit pro všechny stejně. A toto také chtějí Spojené národy uzákonit pro celý civilizovaný svět. Jejich úsilí sledujeme se sympatiemi, i když máme výhrady proti některým usnesením. Mají tu být vyjádřeny požadavky lidské přirozenosti, která je v podstatě stejná pro všechny bez rozdílů ras, národů, sociálních postavení i kulturní vypěstlosti. Tato lidská práva mají převyšovat také náboženské vyznání. Již Kant definoval morální požadavek jako princip, který může být platný pro všechny bez rozdílů.

„Práva člověka“ přistupují k otázce z jiného hlediska: vyjadřují to, co požaduje lidská osoba, aby mohla plně rozvinout své poslání, ke kterému ji Bůh vyvolil. To je individuální, neopakovatelné, originální. Řekneme-li, že se jistý obraz musí připsati Rembrandtovi, znamená to, že jej nemohl namalovat nikdo jiný než on. Podobně „jistá“ a „jiná“ je nepochybně hudba např. od Smetany či Dvořáka. Kdybychom tyto nuance zanedbali, popřeli bychom umění, talent jednotlivců, zamezili bychom jim uskutečnit to, k čemu se cítí povoláni.

Ale tuto možnost mají nejen umělci, každý člověk musí mít možnost uskutečnit své vlastní umění žít. Jak vypadají tyto možnosti konkrétně? Je to dáno povoláním. Existuje však rozdíl mezi povoláním lidským a božským. Lidské si volíme sami. K tomu je potřeba, abychom nejdříve existovali a dospěli k schopnosti se rozhodovat. Povolání Boží naši existenci předchází. Dříve než nás Prozřetelnost zavolá k životu, určuje nám také úkol, který zde máme vykonat. Na počátku jej neznáme, ale postupně si jej uvědomujeme a společnost nám ho pomáhá uskutečnit. Tak objevujeme tajemství sebe sama jakožto konkrétního člověka.

Vždy když hovořím o dějinách evropské duchovnosti, připomínám toto schéma: starozákonní Židé našli Boha uvažováním o svých dějinách, Řekové objevovali Boží velikost ve vesmíru, slovanské národy však v člověku. Podle Dostojevského nebude člověk nikdy člověkem, nevstoupí-li do jeho života Kristus, a to pro každého jedinečným způsobem. Jan Pavel II. je v tomto smyslu opravdovým Slovanem. Už jeho první encyklika, jak jsme naznačili, pojednává o důstojnosti člověka. Po celou dobu svého pontifikátu se stále vracel k tomu, aby hájil smysl lidského života ve všech jeho fázích. V jeho posledních letech se občas na mne někdo obrátil s otázkou, jestli by nebylo užitečné, aby papež rezignoval, když je nemocný a nevýkonný. Dával jsem tuto odpověď: „Rozhodně bych to neradil nynějšímu papeži, vždyť právě v dnešní době potřebujeme někoho, kdo by světu vydal svědectví, že také staří lidé mají v životě místo a že pro křesťana má smysl rovněž nemoc a nikoli pouze vnější výkonnost.“ Jan Pavel II. ostatně dokázal být plně činný i v nemoci a hned po operaci.

Protože je každé osobní povolání jedinečné, setkáváme se stále s lidmi, kteří jsou rozdílní a kteří jsou rovněž jiného náboženského vyznání. Jan Pavel II. byl proto upřímným zastáncem pravého ekumenismu. Jeho dialog s jinými náboženstvími měl tento typicky lidský základ. Jako hlava katolické církve je papež povolán k tomu, aby vydával svědectví katolické víře, nesmí ji v ničem zapřít ani zmenšit. Toho si byl plně vědom. Ale ke katolické víře patří také to, že ji

musí každý přijmout výhradně svobodně a že jsme v tomto hledisku všichni jako děti, které postupně dorůstají. S dětmi se vede dialog podle jejich duchovní zralosti a vyspělosti, s uměním ocenit to, co je schopné růstu. Tých postup je potřeba uplatňovat vůči dospělým, protože i ti dorůstají do plnosti Kristovy pozvolna.

Druhou charakteristickou známkou slovanské duchovnosti je důraz na srdce. Když jsem kázal při duchovních cvičeních ve Vatikánu, snažil jsem se rozvíjet témata z tohoto hlediska. Papež to velmi ocenil. Ostatně ty přednášky pak vyšly tiskem a byly přeloženy do různých jazyků, hlavně slovanských, ruský byl překlad pořízen v Novosibirsku. Má francouzská studie na téma „srdce v slovanské duchovnosti“, nad kterým kdysi někteří na Západě zapochybovali, nyní vyšla ve vatikánském nakladatelství v italském překladu. Jsem tomu rád, protože obdivuhodný papežův vztah k mládeži celého světa byl opravdu především vztahem srdcí.

V této souvislosti si rádi znovu přečteme jeho myšlenky obsažené v této knize, které mají v duchovních dějinách trvalou platnost.

Tomáš Špidlík SJ

První cyklus

POČÁTEK

I.

V ROZHOVORU S KRISTEM O ZÁKLADECH RODINY

5. září 1979

1. Už nějakou dobu probíhají přípravy na nadcházející řádné zasedání biskupského synodu, které se bude konat v Římě na podzim příštího roku. Téma synodu, „*De muneribus familiae christianae*“ (O úkolech křesťanské rodiny), zaměřuje pozornost na toto společenství lidského a křesťanského života, jež je od počátku¹ zásadní. Právě tento výraz „od počátku“ použil Pán Ježíš v rozhovoru o manželství, uvedeném v evangeliu sv. Matouše i sv. Marka. Chceme se ptát, co znamená toto slovo „počátek“. Chceme kromě toho objasnit, proč se Kristus odvolává na „počátek“ právě v této konkrétní souvislosti, takže je třeba se pustit do přesnějšího rozboru patřičného textu Písma.

2. Ježíš Kristus se dvakrát v rozhovoru s farizeji, kteří mu položili otázku ohledně nerozlučitelnosti manželství, odvolal na „počátek“. Rozhovor probíhal takto:

„Tu k němu přistoupili farizeové a pokoušeli ho: ‘Je dovoleno propustit manželku z jakékoli příčiny?’ Odpověděl jim: ‘Nečetli jste, že Stvořitel od počátku, »muže a ženu učinil je«? A řekl: »Proto opustí muž otce i matku a připojí se k své manželce a budou ti dva jedno tělo«; takže již nejsou dva, ale jeden. A proto co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!’ Namítnou mu: ‘Proč tedy Mojžíš ustanovil, že muž smí propustit svou manželku tím, že jí dá rozlukový lístek?’ Odpoví jim: ‘Pro tvrdost vašeho srdce vám Mojžíš dovolil propustit manželku. Od počátku to tak nebylo’“ (Mt 19,3-8; srov. také Mk 10,2-9). Kristus nepřijímá diskusi na úrovni, na kterou ji chtějí přivést jeho protivníci,

v jistém smyslu neschvaluje dimenzi, kterou se oni snaží dát celému problému. Vyhne se tomu, aby se zapletl do právně-kazuistických sporů; a naopak se dvakrát odvolává na „počátek“. Tím jasně odkazuje na knihu Genesis, kterou znají i jeho protivníci nazpaměť. Právě z oněch slov pradávného zjevení Kristus vyvozuje závěr a rozhovor pak ukončuje.

3. „Počátek“ tedy znamená to, o čem hovoří kniha Genesis. Ježíš shrnuje poselství Gn 1,27 do této věty: „Stvořitel od počátku ‘muže a ženu učinil je’“, zatímco originální úryvek zní doslovně takto: „Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.“ Následně se pak Mistr odvolává na Gn 2,24: „Proto opustí muž otce i matku a připojí se k své manželce a budou ti dva jedno tělo.“ Tím, že Kristus cituje tato slova téměř „*in extenso*“, v plném rozsahu, jim dává ještě jasnější normativní význam (za předpokladu, že by se dala vyslovit domněnka, že v knize Genesis zní jako faktické tvrzení: „opustí... přilne... budou jedno tělo“). Normativní význam je hodnověrný, neboť Kristus se neomezuje pouze na samotné citování, ale dodává: „Takže již nejsou dva, ale jeden. A proto co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!“ Ono „nerozlučuj“ je rozhodující. Ve světle těchto Kristových slov vyhláší Gn 2,24 princip jednoty a nerozlučitelnosti manželství jako vlastní obsah Božího slova, vyjádřený v nejstarším zjevení.

4. Zde by se mohl problém považovat za vyřešený, že totiž slova Ježíše Krista potvrzují věčný zákon formulovaný a stanovený Bohem od „počátku“ jako stvoření člověka. Mohlo by se také zdát, že Mistr při potvrzení tohoto prvotního zákona Stvořitele nedělá nic jiného, než že stanoví výlučně jeho vlastní normativní význam, odvolává se na samu autoritu prvního Zákonodárce. Nicméně onen příznačný výraz „od počátku“, dvakrát opakovaný, posluchače jasně směřuje k úvaze o způsobu, jakým byl v tajemství stvoření člověk formován, právě jako „muž a žena“, aby správně chápali normativní význam slov Genese. A to platí neméně pro dnešní posluchače, stejně jako

i pro tehdejší. A tedy s uvážením toho všeho se musíme v této studii vžít do pozice dnešních Kristových posluchačů.

5. Během následujících středních úvah při generálních audiencích se jako současní posluchači Kristových slov budeme zevrubněji zabývat slovy sv. Matouše (19,3nn), abychom uchopili směrnic, jež do nich Kristus skryl. Pokusíme se proniknout k onomu „počátku“, na který se tak výrazným způsobem odvolával, a tak budeme z dálky sledovat velkou práci, kterou na toto téma právě nyní začínají účastníci nadcházejícího biskupského synodu. Spolu s nimi se na něm budou podílet početné skupiny pastýřů a laiků, kteří se cítí zvláště odpovědní za úkoly, které Kristus klade před manželství a křesťanskou rodinu: úkoly, které On vždy kladl a klade také v naší době a v současném světě. Cyklus úvah, který dnes začínáme s úmyslem pokračovat v něm během následujících středních setkání, má také mimo jiné za cíl doprovázet takřka z povzdálí přípravné práce synodu, aniž se problému dotýká přímo, ale obrací pozornost na hluboké kořeny, z nichž toto téma vyrůstá.

Poznámky

¹ Počátek – označuje v prostém a bezprostředním smyslu obsah veršů Gn 1,1–4, které jsou předmětem rozboru v první části svazku. V plném a hlubokém smyslu je třeba říci, že „počátek“ je prvotní stav chápáný jako *teologická prehistorie* každého historického člověka. Teologické obsahy ustavující prvotní stav jsou analyzovány a uspořádány tak, aby posloužily k vypracování *teologie těla* v prvotním stavu. Vždyt první část pojednání (obsažená v tomto svazku) se zastaví na prahu dějin existence člověka, když uvede téma *plození* na horizontu utrpení a smrti.

Je důležité si všimnout, že pro Jana Pavla II. má *počátek* rozhodující dopad na prohlubování patřičně ucelené antropologie a zvláště *teologie těla*.

II.

PRVNÍ VYPRÁVĚNÍ O STVOŘENÍ
OBJEKTIVNÍ DEFINICE ČLOVĚKA

12. září 1979

1. V předcházející kapitole jsme začali uvažovat o tom, jak Kristus Pán odpověděl posluchačům na otázku týkající se jednoty a nerozlučitelnosti manželství. Farizeové, kteří s ním diskutovali, se odvolali na Mojžíšův zákon; Kristus se naopak odvolal na „počátek“ a citoval slova knihy Genesis.

„Počátek“ se v tomto případě týká toho, o čem pojednávají první stránky knihy Genesis. Chceme-li udělat rozbor této skutečnosti, musíme se obrátit především k textu samotnému. Vždyť slova pronesená Kristem v rozhovoru s farizeji, která uvádí 19. kapitola Matouše a 10. kapitola Marka, tvoří úryvek, který zapadá již do zcela určitého kontextu, bez něhož nemohou být ona slova ani pochopena, ani správně vykládána. Celý kontext krásně vystihují slova: „Nečetli jste, že Stvořitel od počátku ‘muže a ženu učinil je?’“ (Mt 19,4). Ta pocházejí z tzv. první zprávy o stvoření člověka, zasazené do cyklu sedmi dnů, v nichž byl stvořen svět (srov. Gn 1,1-2,4), kdežto bližší kontext dalších Kristových slov z Gn 2,24 je z tzv. druhého vyprávění o stvoření člověka (srov. Gn 2,5-25), ale nepřímou je jím celá třetí kapitola Genese. Druhé vyprávění o stvoření člověka tvoří pojmovou a stylistickou jednotu s popisem prvotní nevinnosti člověka, jeho štěstí a také jeho prvního pádu. Pro zvláštnost obsahu, jenž je jádrem slovy Krista vzatými z Gn 2,24, by se text mohl také zařadit do kontextu alespoň první věty čtvrté kapitoly knihy Genesis, která pojednává o početí a zrození člověka z pozemských rodičů. Tedy při našich úvahách budeme vycházet z tohoto širšího kontextu.

2. Z hlediska biblické kritiky je třeba ihned připomenout, že první vyprávění o stvoření člověka je chronologicky pozdější než druhé. Původ toho druhého je velmi vzdálený. Tento nejstarobylší text se označuje jako „jahvistický“, protože pro pojmenování Boha užívá výrazu „Jahve“ [Hospodin]. Je obtížné nebyť zasažen skutečností, že obraz Boha, jenž je tam prezentován, má výrazné antropomorfní rysy (mimo jiné tam totiž čteme, že „... vytvořil Hospodin Bůh člověka, prach ze země, a vdechl mu v chřípí dech života“ – Gn 2,7). Ve srovnání s tímto popisem je první vyprávění, tedy to, jež je považováno za mladší, mnohem zralejší jak co se týče obrazu Boha, tak ve formulování podstatných pravd o člověku. Toto vyprávění pochází z kněžské a zároveň „elohistické“ tradice, podle výrazu „Elohim“, používaného pro pojmenování Boha.

3. Protože je toto vyprávění o stvoření člověka jako muže a ženy, na něž se odvolává Ježíš ve své odpovědi (srov. Mt 19), zařazeno do rytmu sedmi dní stvoření světa, mohl by se mu připisovat především kosmologický charakter: člověk je stvořen na zemi společně s viditelným světem. A zároveň mu Stvořitel přikazuje, aby si podmanil zemi a vládl jí (srov. Gn 1,28): je tedy postaven nad svět. I když je člověk tak úzce spojen s viditelným světem, přesto biblické vyprávění nehovoří o jeho podobnosti s ostatními tvory, nýbrž pouze s Bohem („Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím...“ – Gn 1,27). V cyklu sedmi dnů stvoření je zřejmá přesná stupňovitost⁽¹⁾; člověk ovšem není stvořen podle přirozené posloupnosti, ale zdá se, jako by se Stvořitel, než ho povolá

⁽¹⁾ Když biblický autor mluví o neživé hmotě, používá rozmanité přísudky jako „oddělil“, „nazval“, „udělal“, „položil“. Když však mluví o bytostech vybavených životem, užívá výrazy „stvořil“, „požehnal“. Bůh jim přikazuje: „Ploďte a množte se.“ Tento příkaz se týká jak živočichů, tak člověka a poukazuje na to, že tělesnost je jim společná (srov. Gn 1,22-28).

Nicméně stvoření člověka se v biblickém popisu podstatně liší od předcházejících děl Boha. Nejenže mu předchází slavnostní úvod, jako by se jednalo o Boží uvažování před tímto důležitým aktem, ale především je vyzdvížena mimořádná důstojnost člověka daná „podobností“ Bohu, jehož je obrazem.

Když stvořil Bůh neživou hmotu, „odděloval“. Živočichům přikazuje, aby byli plodní a aby se množili, ale odlišnost pohlaví je zdůrazněna pouze u člověka („jako muže a ženu je stvořil“), když jim zároveň žehná k plodnosti, tj. svazku osob (Gn 1,27-28).

k existenci, nejdříve zastavil, jako by se ponořil sám do sebe, aby udělal rozhodnutí: „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby“ (Gn 1,26).

4. *Ráz onoho prvního vyprávění* o stvoření člověka, chronologicky pozdějšího, je především teologický. Poukazuje na to především definice člověka na základě jeho vztahu k Bohu („Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem“), což zároveň zahrnuje tvrzení, že je absolutně nemožné omezit člověka na „svět“. Již ve světle prvních vět Bible člověk nemůže být zcela pochopen ani vysvětlen jen pomocí kategorií vztahů ze „světa“, to je z viditelného předmětného světa. A to i navzdory tomu, že také člověk jako tělo je součástí tohoto předmětného světa. Gn 1,27 konstatuje, že tato podstatná pravda o člověku se vztahuje jak na muže, tak na ženu: „Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem... jako muže a ženu je stvořil.“⁽²⁾ Je třeba uznat, že první vyprávění je velmi strohé, prosté jakékoliv stopy subjektivismu. Obsahuje pouze objektivní fakta a definuje objektivní skutečnost, jednak když mluví o stvoření člověka, muže a ženy, k Božímu obrazu, jednak když k tomu dodává krátce nato slova prvního požehnání: „A Bůh jim požehnal a řekl jim: ‘Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad ní...’“ (Gn 1,28).

5. První vyprávění o stvoření člověka, které má, jak jsme konstatovali, teologický ráz, v sobě skrývá mocný metafyzický náboj. Nesmí se zapomínat, že se právě tento text knihy Genesis stal zdrojem nejhlubších inspirací pro myslitele, kteří se snažili pochopit „bytí“ a „existenci“. (Snad jen třetí kapitola knihy Exodus může snést srovnání s tímto textem.)⁽³⁾ Navzdory některým velmi detailním

⁽²⁾ Originální text říká: „Bůh stvořil člověka (*ha'adam*, kolektivní podstatné jméno „lidstvo“), aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže (*zakar*, mužské) a ženu (*uneqebah*, ženské) je stvořil“ (Gn 1,27).

⁽³⁾ „*Haec sublimis veritas*“ [Tato vznešená pravda]: JSEM, KTERÝ JSEM (Ex 3,14) je předmětem reflexí mnoha filozofů, počínaje svatým Augustinem, který zastával názor, že Platón tento text musel znát, neboť mu připadal velmi blízký jeho (Platónovým) myšlenkám. Augustinovo učení o božské „*essentialitas*“ [podstatnosti] prostřednictvím sv. Anselma hluboce ovlivnilo teologii Richarda od sv. Viktora, Alexandra z Hales a sv. Bonaventury. „Pro přechod od této filozofické interpretace textu Exodu k interpretaci, kterou

navrhoval sv. Tomáš, bylo nutné třeba překlenout vzdálenost, která odděluje ‘*byť esence*’ od bytí ‘*existence*’. Tomistické důkazy Boží existence ji překlenuly.“ Odlišný je postoj Mistra Eckharta, který na základě tohoto textu přisuzuje Bohu „*puritas essendi*“ [ryzost bytí]: „*est aliquid altius ente...*“ [je něco vyššího než jsoucno] (srov. GILSON, E., *Le Thomisme*, Vrin, Paris 1944, s. 122–127; GILSON, E., *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, Sheed and Ward, London 1955, s. 810).

a plastickým vyjádřením úryvku, je tam člověk definován především v dimenzích bytí a existence („*esse*“). Je definován způsobem spíše metafyzickým než fyzickým. Tajemství jeho stvoření („stvořil ho, aby byl jeho obrazem“) odpovídá perspektiva plození („Plodte a množte se a naplňte zemi“), onoho stávání se ve světě a v čase, onoho „*fieri*“, které je nezbytně spojeno s metafyzickou situací stvoření: nahodilého jsoucna (*contingens*). Právě v takovém metafyzickém kontextu líčení Gn 1 je třeba chápat bytí dobra, to je aspekt hodnoty. Vždyť tento aspekt se vrací v rytmu téměř všech dní stvoření a dosahuje svého vrcholu po stvoření člověka: „Bůh viděl, že všechno, co učinil, je velmi dobré“ (Gn 1,31). Proto se dá s jistotou říci, že první kapitola Genesis vytvořila nevyvratitelný opěrný bod a pevný základ pro metafyziku a také pro antropologii a etiku, podle níž „*ens et bonum convertuntur*“ [bytí je samo o sobě dobré]. To všechno bezpochyby má svůj význam také pro teologii, a především pro teologii těla.

6. V tomto bodě přeručíme své úvahy. V následující kapitole se budeme zabývat druhým vyprávěním o stvoření, tedy tím – podle tvrzení biblistů – chronologicky starším. Právě použitý výraz „teologie těla“ je třeba vysvětlit podrobněji, ale to odložíme na další setkání. Musíme se nejprve snažit prohloubit onen úryvek knihy Genesis, na který se Kristus odvolával.

OBSAH

ÚVOD KE KNIZE JANA PAVLA II.	7
TEOLOGIE TĚLA – ZAHLÉDNOUT PRVOTNÍ PLÁN STVOŘITELE	11

První cyklus POČÁTEK

I. V rozhovoru s Kristem o základech rodiny	23
II. První vyprávění o stvoření objektivní definice člověka	26
III. Druhé vyprávění o stvoření subjektivní definice člověka	30
IV. Spojitost mezi prvotní neviností a Kristem učiněným vykoupením	35
V. Význam prvotní samoty člověka	40
VI. Člověk od prvotní samoty k vědomí, jež ho činí osobou	45
VII. V samé definici člověka je alternativa mezi smrtí a nesmrtelností.....	48
VIII. Prvotní jednota muže a ženy v lidství	52
IX. Skrze společenství osob se člověk stává Božím obrazem.....	57
X. Hodnota jednoho a nerozlučitelného manželství ve světle prvních kapitol knihy Genesis	62
XI. Významy prvotních zkušeností člověka	66
XII. Osobní plnost prvotní nevinosti.....	70
XIII. Stvoření jako fundamentální a prvotní dar	74
XIV. Zjevení a objev významu těla.....	78
XV. Člověk-osoba se stává darem ve svobodě lásky.....	82
XVI. Poznání významu těla a prvotní nevinost	87
XVII. Vzájemné obdarování tělem vytváří autentické společenství	91
XVIII. Prvotní nevinost a historický stav člověka	95
XIX. Svátostí těla se člověk cítí být subjektem svatosti.....	99
XX. Biblický význam poznání v manželském soužití.....	102

XXI. Tajemství ženy se zjevuje v mateřství	106
XXII. Cyklus poznání-plození a perspektiva smrti.....	111
XXIII. Manželství v integrálním pohledu na člověka.....	115

Druhý cyklus VYKOUPENÍ SRDCE

XXIV. Kristus se obrací s výzvou na lidské srdce	123
XXV. Etický a antropologický obsah přikázání „Nezcižolžiš“	127
XXVI. Žádostivost je plodem porušení smlouvy s Bohem.....	131
XXVII. Radikální změna významu prvotní nahoty	136
XXVIII. Tělo nepodrobené Duchu ohrožuje jednotu člověka-osoby.....	141
XXIX. Význam prvotního studu v meziosobních vztazích muže a ženy.....	145
XXX. Nadvláda „nad“ druhým v meziosobním vztahu	149
XXXI. Trojí žádostivost redukuje snubní význam těla.....	152
XXXII. Tělesná žádostivost deformuje vztahy mezi mužem a ženou	156
XXXIII. Osobní společenství ve vůli vzájemného obdarování	159
XXXIV. Horské kázání pro dnešního člověka.....	163
XXXV. Obsah přikázání „Nezcižolžiš“	167
XXXVI. Cizoložství podle zákona a v řeči Proroků.....	171
XXXVII. Cizoložství je podle Krista zfalšováním znamení a porušením osobní smlouvy	176
XXXVIII. Význam cizoložství přeneseného z těla do srdce	181
XXXIX. Žádostivost jako separace od snubního významu těla.....	185
XL. Dychtění, vědomé omezení horizontu mysli a srdce.....	190
XLI. Žádostivost muže i ženu odosobňuje a vzdaluje od „společenství“	194
XLII. Vybudovat nový etický smysl prostřednictvím znovuoobjevení hodnot.....	198
XLIII. Psychologický a teologický výklad pojmu žádostivost.....	203
XLIV. Evangelijní hodnoty a povinnosti lidského srdce	208
XLV. Uskutečnit hodnoty těla podle plánu Stvořitele.....	212
XLVI. Ať se prvotní síla stvoření stane pro člověka silou vykoupění	216
XLVII. „Eros“ a „étos“ se setkávají a přinášejí plody v lidském srdci.....	221
XLVIII. Spontánnost je opravdu lidská, je-li zralým plodem svědomí	226
XLIX. Kristus nás volá, abychom znovunalezli živé formy nového člověka	229
L. Starozákonní tradice a nový význam „čistoty“	234

LI. Život podle těla a ospravedlnění v Kristu	238
LII. Protiklad mezi tělem a Duchem a „ospravedlnění“ na základě víry.....	244
LIII. Život podle Ducha má základ v pravé svobodě	248
LIV. Svatost a úcta k tělu v učení svatého Pavla.....	252
LV. Pavlův popis těla a učení o čistotě.....	255
LVI. Čtnost čistoty uskutečňuje život podle Ducha.....	259
LVII. Pavlovo učení o čistotě jako o „životě podle Ducha“	263
LVIII. Pozitivní význam čistoty srdce	267
LIX. Pedagogika těla, mravní řád, citové projevy	272
LX. Lidské tělo jako „námět“ uměleckého díla	277
LXI. Umělecké dílo musí vždy brát na vědomí zákonitosti daru a vzájemného darování.....	281
LXII. Etické limity v uměleckých dílech a v audiovizuální produkci.....	285
LXIII. Etická odpovědnost umělce při zpracovávání tématu lidského těla.....	288

Třetí cyklus VZKŘÍŠENÍ TĚLA

LXIV. Slova „rozhovoru se saduceji“ jsou pro teologii těla podstatná	295
LXV. Živý Bůh uzavřel s lidmi smlouvu, a stále tak obnovuje samu skutečnost života	299
LXVI. Nauka o vzkříšení a utváření teologické antropologie.....	304
LXVII. Vzkříšení bude dokonalou realizací lidské osoby.....	308
LXVIII. Kristova slova o vzkříšení jsou dovršením zjevení těla.....	312
LXIX. Kristova slova o manželství: nový práh integrální pravdy o člověku	316
LXX. Pavlova interpretace nauky o vzkříšení.....	321
LXXI. Pavlovo pojetí lidstva v interpretaci vzkříšení.....	326
LXXII. Spiritualizace těla jako pramen jeho neporušitelnosti	330

Čtvrtý cyklus KŘEŠŤANSKÉ PANENSTVÍ

LXXIII. Panenství a celibát jako eschatologická anticipace a znamení	337
LXXIV. Povolání k čistotě v pozemském životě	341

LXXV. Vztah mezi zdrženlivostí „pro nebeské království“ a nadpřirozenou plodností lidského ducha	345
LXXVI. Manželství a zdrženlivost pro nebeské království se vzájemně osvětlují	349
LXXVII. „Nadřazenost“ zdrženlivosti neznámá znehodnocení manželství	353
LXXVIII. Komplementarita manželství a zdrženlivosti „pro nebeské království“	357
LXXIX. Celibát je zřeknutí se učiněné z lásky	361
LXXX. Zdrženlivost „pro nebeské království“ a snubní význam těla	366
LXXXI. Zdrženlivost „pro nebeské království“ a „étos“ manželského a rodinného života	370
LXXXII. Pavlův výklad panenství a manželství	373
LXXXIII. Chvála panenství a starost o věci Páně	376
LXXXIV. Působení Boží milosti v každém člověku při volbě mezi panenstvím nebo manželstvím	380
LXXXV. Pavlův „ústupek“ zdrženlivosti mezi manželi v duchovní dynamice teologie těla	385
LXXXVI. Tajemství vykoupení těla a naděje na vítězství nad hříchem	390

Pátý cyklus

SVÁTOSTNÁ POVAHA MANŽELSTVÍ

LXXXVII. Manželství jako svátost podle listu svatého Pavla Efesanům	397
LXXXVIII. Kristovo tajemství v církvi a povolání být následovníky Boha	401
LXXXIX. Kristus pramen a vzor vztahů mezi manželi	405
XC. Z listu Efesanům vychází hlubší pochopení církve i manželství	409
XCI. Bytostná dvojsubjektivnost ve vztazích Kristus – církev a manžel – manželka	413
XCII. Lásky podmiňuje a vytváří morální jednotu manželů	418
XCIII. Vztah mezi svátostnou povahou církve a nejstarší svátostí, manželstvím	422
XCIV. Mravní aspekty povolání křesťanů	427
XCV. Snubní láska a smlouva v prorocké tradici	431
XCVa. Analogie snubní lásky ukazuje radikální charakter milosti	436
XCVI. Manželství je integrální součástí svátosti stvoření	440
XCVII. Prvotní ztracená svátost se vykoupěním obnovuje ve svátosti manželství	445
XCVIII. Manželství je integrální součástí nové svátostné ekonomie	449
XCIX. Nerozlučitelnost svátosti manželství v tajemství „vykoupení těla“	453

C. Člověku žádostivosti je v manželství dán „étos vykoupení těla“	457
CI. Manželství jako svátost se završuje v perspektivě eschatologické naděje	461
CII. Manželství jako svátost osvětluje snubní a vykupitelský význam lásky	466
CIII. „Řeč těla“ je živnou půdou a obsahem svátostného znamení společenství manželů	470
CIV. Snubní význam lidského těla odpovídá snubnímu významu smlouvy	474
CV. Znamení „profétismu těla“ ve slovech manželského souhlasu	478
CVI. Správné užívání „řeči těla“ je svědectví hodné pravých proroků	482
CVII. Žádostivost nezabraňuje novému čtení řeči těla v pravdě	485
CVIII. „Řeč těla“ podle Písne písní	488
CIX. Mužství a ženství jako objektivní řeč těla	495
CX. Vzájemné a nezištné sebedarování pomáhá manželům v sobě objevit obraz Boha Stvořitele	499
CXI. Pravda lásky ukládá čtení „řeči těla“ v pravdě	503
CXII. Lidský erós odhaluje v Písni písní tvář lásky, jež stále hledá, a nikdy není uspokojena	508
CXIII. Sama žárlivost potvrzuje nezvratnost a subjektivní hloubku manželské volby podle lásky, jež je „silnější než smrt“	512
CXIV. Podle knihy Tobijáš je ve snubní lásce zakořeněn sourozenecký ráz	515
CXV. Eros a étos v knize Tobijáš vzájemně potvrzují pravdu manželské lásky, která spojuje v „dobrém i ve zlém“	519
CXVI. Modlitba knihy Tobijáš umísťuje „řeč těla“ mezi podstatná témata teologie těla	522
CXVII. „Velké tajemství“ snubní lásky	525
CXVIIa. Znamení manželství jako svátosti se utváří na základě „řeči těla“ čtené v pravdě lásky	529

Šestý cyklus

LÁSKA A PLODNOST

CXVIII. Při manželském styku je neoddelitelná finalita spojení a plození	535
CXIX. Norma <i>Humanae vitae</i> vyplývá z přirozeného zákona	539
CXX. V encyklice <i>Humanae vitae</i> jsou odpovědi na otázky dnešního člověka	542
CXXI. Odpovědné rodičovství ve světle <i>Humanae vitae</i>	546
CXXII. Nedovolenost umělého potratu, antikoncepčních prostředků a přímé sterilizace	549
CXXIII. Podstata učení církve o předávání života	552

CXXIV. Regulace plodnosti jako plod čistoty manželů	556
CXXV. „Přirozená metoda“ je neoddělitelná od etické sféry	559
CXXVI. Odpovědné rodičovství jako součást celé manželské a rodinné spirituality	563
CXXVII. Láska je spojena s čistotou, jež se projevuje jako zdrženlivost.....	566
CXXVIII. Zdrženlivost chrání důstojnost manželského styku	569
CXXIX. Ctnost zdrženlivosti je spojena s celou manželskou spiritualitou	573
CXXX. Zdrženlivost rozvíjí osobní společenství muže a ženy	577
CXXXI. Čestná regulace plodnosti je částí křesťanské spirituality manželů a rodin ..	580
CXXXII. Pramenem manželské spirituality je úcta k Božímu dílu.....	584
CXXXIII. Odpovědi na otázky ohledně manželství a plození v biblicko-teologické sféře: závěrečná syntéza.....	587